

افول مشروطیت

زندگینامه سیاسی دکتر منوچهر اقبال

مظفر شاهدی

مؤسسه مطالعات
تاریخ معاصر ایران
بهار ۱۳۸۹

سرشناسه : شاهدهی، مظفر، ۱۳۴۵ -
 عنوان و نام پدیدآور : زندگینامه سیاسی دکتر منوچهر اقبال/مظفر شاهدهی
 مشخصات نشر : تهران: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، ۱۳۸۷.
 مشخصات ظاهری : ۷۴۵ ص: مقصور.
 وضعیت فهرست نویسی : فیا
 یادداشت : کتابنامه: ص. ۶۲۷ - ۶۴۳: همچنین به صورت زیرنویس.
 موضوع : اقبال، منوچهر، ۱۲۸۸ - ۱۳۵۶ -- سرگذشتنامه.
 موضوع : نخست وزیران -- ایران -- سرگذشتنامه.
 موضوع : سیاستمداران ایران.
 موضوع : ایران -- تاریخ -- پهلوی، ۱۳۲۰ - ۱۳۵۷.
 موضوع : ایران -- سیاست و حکومت، ۱۳۲۰ - ۱۳۵۷.
 شناسه افزوده: موسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران.
 رده بندی کنگره: ۱۳۸۷ ۲ ش ۱۶۵۶/الف/۱۲۸۶ DSR
 رده بندی دهیوی: ۹۵۵ /-۸۲-۹۲
 شماره کتابشناسی ملی: ۱۵۹۳۱۷۰

مؤسسه مطالعات
 تاریخ معاصر ایران

افول مشروطیت زندگینامه سیاسی دکتر منوچهر اقبال

نویسنده: مظفر شاهدهی

ناشر: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

حروفچینی و صفحه آرایی: مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران

طرح روی جلد: مؤسسه نشر شهر، بهنام زنگی

چاپ اول: ۱۳۸۹

تیراژ: ۲۰۰۰ نسخه

بها، جلد شومیز: ۱۰۰۰۰ تومان، جلد سخت سلفونی: ۱۳۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۲۸۳۴-۱۵-۰

تهران، خیابان ولیعصر، خیابان شهید فیاضی (فرشته)، نبش چناران، شماره ۱۲۸

صندوق پستی: ۱۹۳۹۵/۱۹۷۵، تلفن: ۸-۳۷-۲۲۶۰۴

پست الکترونیکی: <http://www.iichs.org>

نشانی وب: info@iichs.org

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ و استفاده از اسناد و عکسها فقط با منبع و ماخذ مجاز می باشد

لیتوگرافی، چاپ و صحافی: مرکز چاپ نشر شهر

نماینده انحصاری توزیع: مؤسسه نشر شهر

نشانی: تهران، خیابان پاسداران، خیابان شهید گل نبی، خیابان ناطق نوری (زمرد)، شماره ۵۶ بوستان کتاب، واحد ۱۲

تلفن: ۲۲۸۴۳۳۷۸-۲۲۸۵۸۴۷۴ نمایه: ۲۲۸۵۶۱۱۸ مرکز چاپ: ۸۸۴۲۱۹۰۶

سازمان اسناد و کتابخانه ملی

فهرست مطالب

• پیشگفتار	۹
• مقدمه	۱۱
فصل اول: پیشینه خانوادگی و روند شکل‌گیری شخصیت سیاسی - اداری دکتر منوچهر اقبال	
تا پایان دوره حکومت رضاشاه	۱۵-۳۱
پیشینه خانوادگی	۱۵
حاجی میرزا ابوالاب	۱۵
بازماندگان میرزا ابوالاب - قبل از سلطنت	۲۲
زندگی و فعالیتهای دکتر منوچهر اقبال تا پایان دوره سلطنت رضاشاه (۱۲۸۷-۱۳۲۰ش) ..	۲۲
تولد و تحصیلات	۲۲
خدمت نظام و وظیفه سربازی	۲۶
خدمات اداری - پزشکی دکتر اقبال در دوره رضاشاه (۱۳۱۴-۱۳۲۰ش)	۲۹
فصل دوم: زندگی سیاسی دکتر اقبال در هفت ساله نخست سلطنت محمدرضاشاه. ۶۴-۳۳	
معاونت وزارت بهداری (۱۸ مرداد ۱۳۲۱ - ۱۰ شهریور ۱۳۲۲)	۳۳
کفالت وزارت بهداری در کابینه محمد ساعد مراغه‌ای (۱۱ شهریور ۱۳۲۲ - ۱۸ آبان ۱۳۲۳) ..	۴۳
وزارت بهداری در کابینه‌های پنجگانه قوام (بهمن ۱۳۲۴ - آذر ۱۳۲۶)	۴۴
کابینه اول	۴۵
کابینه دوم	۴۸
کابینه سوم	۵۱
کابینه چهارم	۵۶
کابینه پنجم	۶۰
فصل سوم: فعالیتهای فرهنگی و مناصب اداری - سیاسی دکتر اقبال (از سال ۱۳۲۶ تا پایان	
دوران نخست‌وزیری مصدق)	۶۵-۱۷۳
تدریس در دانشگاه	۶۵
وزیر فرهنگ در کابینه عبدالحسین هژیر	۶۶

۶۹	۱. تعلیمات دینی در مدارس ابتدایی
۷۰	۲. تز جدایی سیاست از فرهنگ
۷۴	۳. قانون تحدید مطبوعات
۷۸	دکتر اقبال در کابینه‌های ساعد مراغه‌ای
۷۸	دکتر اقبال در کابینه نخست ساعد
۷۸	۱. دکتر اقبال در وزارت راه
۸۱	۲. دکتر اقبال وزیر بهداری
۸۱	۳. دکتر اقبال وزیر فرهنگ
۸۲	۴. دکتر اقبال وزیر کشور کابینه ساعد
۸۳	واقعه سوء قصد به شاه در دانشگاه تهران
۹۳	برقراری حکومت نظامی و گسترش خفقان
	حضور دکتر اقبال وزیر کشور در مجلس شورای ملی و غیرقانونی شدن فعالیت
۹۴	حزب توده
۱۰۸	دستگیری آیت‌الله کاشانی
۱۱۱	تداوم اختناق و مقدمات تشکیل مجلس مؤسسان
۱۲۹	انتخابات مجلسین شورای ملی و سنا
۱۵۲	۵. دکتر اقبال در وزارت راه
۱۵۳	۶. حضور مجدد دکتر اقبال در وزارت راه کابینه ساعد
۱۵۴	دکتر اقبال در کابینه منصورالملک
۱۵۷	دکتر اقبال مشمول طرح (ج) تصفیه کارمندان دولت
۱۶۲	دکتر اقبال استاندار آذربایجان و رئیس دانشگاه تبریز
۱۷۱	گزارشی از فعالیت دکتر اقبال از شهریور ۱۳۳۰ تا ۲۸ مرداد ۱۳۳۲

فصل چهارم: زندگی سیاسی - اداری دکتر منوچهر اقبال از سال ۱۳۳۲ تا آغاز

سال ۱۳۳۶ ش ۱۷۵-۲۴۲

۱۷۵	۱. دکتر اقبال در مجلس سنا
۱۸۱	۲. دکتر اقبال رئیس دانشگاه تهران
۱۹۵	بازگشت استادان اخراجی
۲۱۱	خفقان سیاسی دانشگاه
۲۱۳	مخالفت با دولت زاهدی
۲۱۵	اقدامات رفاهی، عمرانی، تحصیلی و تشریفاتی
۲۱۹	اقدامات عمرانی
۲۲۶	مسافرت به آمریکا

۲۲۷	مقالات و نوشته‌های دکتر اقبال پیرامون دانشگاه و دانشگاهیان
۲۳۱	ریاست دانشگاه پزشکی
۲۳۲	پایان ریاست دکتر اقبال بر دانشگاه تهران
۲۳۲	۳. دکتر اقبال وزیر دربار شاهنشاهی
۲۴۳-۴۵۶	فصل پنجم: دوران نخست‌وزیری دکتر منوچهر اقبال (۱۳۳۶-۱۳۳۹ ش)
۲۴۳	روند و دلایل نخست‌وزیری
۲۶۷	دکتر اقبال نخست‌وزیری فرمانبردار
۲۷۴	روابط دکتر اقبال نخست‌وزیر با مجلس شورای ملی
۲۸۷	لوايح انقلابي دولت دکتر اقبال
۲۹۵	قراردادهای نفتی جدید
۲۹۷	تشکیل و آغاز فعالیت ساواک
۲۹۹	سیاستهای فرهنگی دولت دکتر اقبال
۳۱۱	پیمان بغداد (ستو بعثی)
۳۱۳	مسئله بحرین
۳۲۰	روابط ایران و عراق
۳۲۴	روابط ایران و اسرائیل
۳۲۷	روابط با آمریکا
۳۳۵	روابط با شوروی
۳۴۶	برکناری ابتهاج از ریاست سازمان برنامه
۳۵۳	کودتای سرلشکر ولی‌الله قزوینی
۳۵۷	مخالفان سیاسی
۳۶۷	مخالفت علما و روحانیون
۳۶۸	اوضاع اقتصادی - تجاری و معیشتی
۳۹۵	بحران مدیریت و فساد اداری
۴۱۵	بازی دموکراسی
۴۳۴	انتخابات حزبی تابستان ۱۳۳۹ ش
۴۵۳	پایان دوران نخست‌وزیری دکتر اقبال
۴۵۷-۵۰۱	فصل ششم: مروری بر زندگی و فعالیتهای سیاسی دکتر اقبال از شهریور ۱۳۳۹ تا آبان ۱۳۴۲

۴۵۹	تداوم انتخابات.....
۴۶۵	دکتر اقبال و بحران در حزب ملیون
۴۷۳	تداوم بحران و خروج فرارگونه دکتر اقبال از کشور
۴۸۳	حزب ملیون دکتر اقبال در سرایشی سقوط
۴۸۹	دکتر اقبال در خارج از کشور (۱۳۴۰-۱۳۴۲ش)
۵۰۳-۵۵۱	فصل هفتم: دکتر اقبال مدیرعامل شرکت ملی نفت ایران (۱۳۴۲-۱۳۵۶ش)
۵۱۱	مدیریت بر شرکت ملی نفت ایران
۵۲۶	دکتر اقبال در عرصه تصمیم‌سازیهای نفتی
۵۵۳-۶۲۳	فصل هشتم: پوده‌هایی دیگر از زندگی و فعالیتهای دکتر منوچهر اقبال
۵۵۳	دکتر اقبال و شاد
۵۵۹	نشان‌های افتخار
۵۶۱	همسر و دختران دکتر اقبال
۵۶۴	جمعیت یاران
۵۷۱	طرح ترور دکتر اقبال
۵۷۴	دکتر اقبال و حسنعلی منصور
۵۷۸	دکتر اقبال و امیرعباس هویدا
۵۸۳	دکتر اقبال و حزب ایران نوین
۵۹۰	تلاش دکتر اقبال جهت انتصاب به وزارت دربار
۵۹۲	روابط دکتر اقبال با رجال دیگر
۵۹۶	حمایت دکتر اقبال از حزب و ستاخیز
۵۹۸	عضویت دکتر اقبال در انجمنها، مؤسسات و بنگادهای مختلف
۵۹۹	اتهام طرفداری دکتر اقبال از سیاست بریتانیا در ایران
۶۰۳	دکتر اقبال و فراماسونری
۶۱۵	پایان عمر دکتر منوچهر اقبال
۶۲۵	• سخن پایانی
۶۲۷	• منابع و مآخذ
۶۴۵	• اسناد نوشتاری و تصویری
۷۲۹	• فهرست اعلام

پیشگفتار

تاریخننگاری و به تبع آن دآوری در رخدادهای تاریخی که عمدتاً بر اساس داده‌ها، اسناد، مدارک و شواهد و قرائن قابل دسترس صورت می‌گیرد، امری است بس دشوار، که در عین حال می‌تواند مضمین پیامدها و آثار پیدا و پنهان بسیاری برای جامعه کنونی و نیز آیندگان باشد. به عبارت دیگر نوع نگرش مورخان به حوادث و پدیده‌های تاریخی می‌تواند راهگشای بسیاری از مشکلات و یا پرسشهای عصر حاضر و نسلهای آتی باشد. ضمن اینکه نگاه و تحلیل کمتر صائب و انحراف‌آمیز مورخان به تاریخ و واقعیتهای تاریخی می‌تواند آثار زیانباری را بر جامعه کنونی و آیندگانی که در راهند، تحمیل کند. نگارنده این سطور بر مبنای باورمندی به نقش تاریخ و واقعیتهای تاریخی در بهسازی و تصحیح روش و رویکرد جامعه کنونی به مسائل و مشکلات پیش رو، تلاش کرده است در حد بضاعت اندکی که دارد، با بهره‌گیری اساساً نقادانه از اسناد، مدارک و قرائن و شواهد پرشمار تاریخی، اثر حاضر را با رویکردی راهبردی و ثمربخش در معرض قضاوت و دآوری اهل علم و اندیشه قرار دهد. در تدوین نهایی این اثر تلاش شده است، در درجه اول، حوادث و رخدادهای تاریخی بر اساس واقعیتهای تاریخی قابل حصول گزارش شود؛ و در همان حال رفتارهای سیاسی، اجتماعی، اقتصادی... موضوع پژوهش به گونه‌ای منصفانه مورد تحلیل و ارزیابی قرار گرفته، از جنبه‌های گوناگون آسیب‌شناسی شود. تردیدی وجود ندارد که درجه موفقیت نگارنده را مخاطبان و خوانندگان اهل علم دآوری و قضاوت خواهند کرد.

در راستای پژوهش و تدوین نهایی این اثر صدها عنوان کتاب و هزاران عنوان مقاله،

گزارش، سند و مدرک تاریخی مورد مطالعه، بررسی و کاوش قرار گرفت؛ و هزاران شماره از نشریات ادواری نظیر: روزنامه‌ها، مجلات ماهانه و فصلنامه‌ها و هفته‌نامه‌ها و نظایر آن مطالعه و کنکاش شد؛ و در این میان در مراکز اسنادی و آرشیوی قابل دسترس اسناد و مدارک قابل توجه و سودمندی به دست آمد. و از مرکز اسناد و کتابخانه ارزشمند و نیز نشریات موجود در مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران بهره فراوانی گرفته شد. جای دارد از جناب آقای رضا فراستی مدیر محترم اطلاع‌رسانی و نیز مسئولان کتابخانه و مرکز اسناد مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، که موجبات استفاده بهینه از منابع موجود مطالعاتی را برای اینجانب فراهم آوردند، صمیمانه تشکر و قدردانی کنم. همچنین از کلیه همکاران شاغل در مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران و به ویژه ریاست محترم مؤسسه جناب آقای طارمی، مدیر محترم امور پژوهشی جناب آقای حقانی، جناب آقای مختار حدیدی و دیگر عزیزانی که هر یک به نوعی در آماده‌سازی و چاپ و انتشار این اثر همکاری نموده‌اند تشکر می‌کنم. و نیز ممنون زحمات جناب آقای محمدتقی بهرامی حران هستم که اثر حاضر را ویراستاری کردند.

تردید نیست که هر گونه سهو و خطای احتمالی راه یافته در کتاب حاضر صرفاً متوجه نگارنده این سطور است و امید می‌رود با تدکار و راهنمایی خوانندگان نکته‌سنج و منتقدان مشفق کاستیها و اشتباهات احتمالی اثر به حداقل برسد.

مظفر شاهی

مقدمه

خاندان اقبال پیشینه چندانى در تاريخ ايران ندارد. فقط طى واپسين سالهاى سلطنت قاجارها و سپس وقوق كودناى تأسف بار سوم اسفند ۱۲۹۹ است كه نخستين نشانه هاى اقبال اين خاندان پديدار مى شود. بنابراین اقبالا در زمره خانواده هاىى قرار مى گیرند كه همزمان و از قبل قدرتيابى سلسله پهلوى در عرصه سياسى - اجتماعى ايران شكل گرفته، خودى نشان دادند. اثرى كه پيش روى خوانندگان و علاقمند به مسائل و مباحث تاريخى گشوده شده است تلاش دارد به اين پرسش اساسى پاسخ دهد كه روند شكل گيرى و تكوين و سپس پايدارى و تحكيم موقعيت خاندان اقبال و به طور مشخص شخص دكتر منوچهر اقبال بر چه پاى و يا بنيانهاى استوار بوده است؟ و نيز رجال نقش آفرين اين خانواده در تحولات سياسى - اجتماعى ايران تا چه اندازه مؤثر واقع شده و اساساً ارمغان اينان براى جامعه ايرانى عصر پهلوى چه بوده است؟ بر پاى اين پرسشها نگارنده اين سطور پاسخ خود را بر فرضيات زير بنیان نهاده است:

۱. ارتباط تدريجى ولى مداوم با حكومت و مقامات محلى استان خراسان و سپس حمايت از قدرتيابى و صعود رضاخان به سرير سلطنت اولين عامل مهم حضور مؤثر خاندان اقبال در عرصه هاى سياسى، اجتماعى و اقتصادى کشور بوده است.

۲. وفادارى و پشتيبانى بدون شائبه از سلسله پهلوى موقعيت سياسى و اقتصادى خاندان اقبال را در دوران سلطنت رضاشاه تثبيت و تحكيم نمود و موجبات تداوم حيات سياسى اين خاندان را طى دوران سلطنت محمدرضا شاه فراهم آورد.

۳. در اين ميان به ويژه دكتر منوچهر اقبال نام آورترين عضو اين خانواده با وفادارى بلا شرط به شخص محمدرضا شاه كه با گرايش پيدا و پنهانى هم به سوى سياست دو

کشور انگلستان و سپس آمریکا و نیز عضویت در لژهای فراماسونری توأمان شد، حضور دائمی خود را در سطوح فوقانی و درجه اول حاکمیت تضمین و تثبیت کرد.

۴. دکتر اقبال با نقش قابل توجهی که در تشکیل مجلس مؤسسان و تغییر پاره‌ای از مفاد قانون اساسی ایفا نمود، در روند مشروطیت‌زدایی و تضييع حقوق اساسی ملت ایران که متضمن تضعیف موقعیت مجلس شورای ملی و افزایش اختیارات خلاف قاعده شاه بود، نام خود را در ردیف نخست پیشتگامان تبعیت و ترویج روش استبدادی و خودکامانه حکومت در دوره سلطنت محمدرضا شاه ثبت کرد.

۵. دکتر منوچهر اقبال در نقض استقلال دانشگاه که متضمن سلطه رعب‌انگیز و امنیتی حکومت بر مراکز آموزش عالی کشور بود، نقش قابل توجهی بر عهده داشت.

۶. در دوران نخست‌وزیری دکتر اقبال (۱۳۳۶-۱۳۳۹ ش) علاوه بر نفوذ و سلطه سراسر گسترش‌یافته آمریکا و انگلیس در شؤون مختلف ایران، گامهای استواری در تحکیم و تثبیت نظام استبدادی و خودکامانه حکومت برداشته شد و جایگاه و موقعیت نخست‌وزیر و مجموعه دولت و نیز مجلس شورای ملی (که تا حدی از اقدامات تأسف‌بار شخص دکتر اقبال نشأت می‌گرفت) در برابر قدرت فزاینده شخص شاه و دربار تنزل فاحش و ملال‌آوری یافت. و در همان حال بحران سیاسی، سرکوب مخالفان حکومت، رکود اقتصادی و فساد اداری بیش از پیش افزایش یافت.

۷. دکتر اقبال در رأس رجال ضعیف‌النفس، چاکر منش و چاپلوس و متملقی جای گرفت که در انحراف بیشتر ذهن کوتاه‌بین و عقل کمتر سلیم شاه سخت مؤثر افتادند و غرور و نخوت و خودبزرگ‌بینی کودکانه او را به نهایت رسانیدند.

۸. و نهایتاً این که دکتر اقبال در تمام دوران حضورش در رأس مدیریتهای مهم و درجه اول کشور وظیفه‌ای جز رضایتمندی و جلب توجه شاه بر عهده نمی‌شناخت و در این میان زیانهای ناشی از دهها سال عملکرد سیاسی - اداری او بر مردم ایران از اقشار مختلف قابل توجه بود. در راستای نیل به این مقصود، اثر حاضر در قالب نه فصل مجزا که ارتباط تنگاتنگی هم با یکدیگر خواهد داشت، پیشینه و کارنامه سیاسی - اجتماعی و اداری خاندان اقبال به طور کلی و دکتر اقبال شاخص این خانواده را به طور خاص مورد بررسی و تجزیه و تحلیل تاریخی قرار می‌دهد. با این احوال نگارنده خود را مصون از اشتباه و خطا نمی‌داند و امیدوار است آگاهان به امور و علاقمندان به مباحث تاریخی اثر حاضر را با نگاهی نقادانه مورد عنایت قرار داده، اشتباهات و خطاهای احتمالی تاریخی

و تحلیلی آن را تذکر دهند؛ باشد که انتقادات علمی و مستدل در ارتقاء آثار پژوهشی آتی مؤثر افتد و تحقیقات تاریخی پیش رو را بیش از پیش با واقعیات مقرون ساخته و راه را بر خطاهای فاحش بربندد.

www.ketab.ir